

К. Л. Хазанова

КАЛЯНДАРНА-АБРАДАВАЯ ЛЕКСІКА Ў НАРОДНА-ПЕСЕННАЙ СПАДЧЫНЕ ГОМЕЛЬСКА-БРАНСКАГА ПАГРАНІЧЧА

У народна-песеннай традыцыі Гомельска-Бранскага пагранічча выяўляюцца асноўныя адметнасці ўсходнеславянскага фальклору. Для каляндарна-абрадавай лексікі каляндарных песняў рэгіёна характэрны паўтаральнасць, варыянтнасць і персаніфікацыя, а таксама выкарыстанне найменняў разам з назвамі рэлігійных паняццяў.

У скарбніцы народнай абрадавай паэзіі ўсходніх славян песням належыць асобае месца. Яскравая колькасная перавага адносна іншых фальклорных жанраў абумоўлівае разгалінаваную жанрава-тэматычную дыферэнцыяцыю народных песняў і прапануе багаты матэрыял для лінгвістычнага даследавання. Гомельшчына знаходзіцца ў цэнтры ўсходнеславянскіх земляў, і таму фальклор, захаваны на тэрыторыі вобласці, гістарычна ўвабраў многія адметнасці не толькі беларускіх, але і рускіх і ўкраінскіх гаворак. Выдзяляецца ў гэтых адносінах народна-песенная спадчына раёнаў Гомельска-Бранскага пагранічча

Лексічнае напаўненне каляндарна-абрадавых песняў раёнаў Гомельскай вобласці, што мяжуюць з Браншчынай, дастаткова разнастайнае. Звяртае на сябе ўвагу абрадавая лексіка, якая напаўняе народныя песні. У каляндарных абрадавых песнях Гомельшчыны адбываецца фіксаванне каляндарных свят, да якіх прымеркаваны твор:

А ў нас сёння масленіца ж, масленіца (в. Мядзведжае, Чачэрскі р-н) [1, с. 37]; А ў нашым Пятре Дунай замярзаў (в. Роўкавічы, Чачэрскі р-н) [1, с. 28]; К Ушэсцейку ж, Паеду ў поле.. У! (в. Стаўбун, Веткаўскі р-н) [1, с. 44–45].

У песенным фальклоры захоўваюцца назвы каляндарных свят, якія сваімі вытокамі маюць хрысціянства. Многія з народных песняў разам з каляндарнай дакладнасцю маюць арыентаванасць на праваслаўныя традыцыі ўсходніх славян. У прызначаных да хрысціянскіх свят песнях часта ўжываюцца рэлігійныя намінацыі. Заканамерна з'яўленне падобных моўных адзінак у калядных віншаваннях:

*На вашым дварэ стаяла, Раю раіўся,
Хрыстос нарадзіўся На вашым дварэ!*

А пад тым дрэвам цісова крваць.

На той крваці Божая маці.

Божая маці сына радзіла (в. Казацкія Балсуны, Веткаўскі р-н) [1, с. 23]; Сам Бог ходзіць, Скірды лічыць (в. Роўкавічы, Чачэрскі р-н) [1, с. 24].

Заўважаюцца назвы рэлігійных паняццяў у іншых каляндарных песнях:

Пылок мяце, Божай маці танок вя... У! (в. Стаўбун, Веткаўскі р-н) [1, с. 45].

У некаторых творах фіксуюцца больш незалежныя ад рэлігійных традыцый найменні:

Сеем, сеем, засяваем, У Новы год вам жадаем:

Дзе проса насыталась, Там год будзе сытны;

Дзе вадзіца пралілась, Каб скацінка вадзілась;

Дзе сыпнулі пшаніцай, Хлеб да хмар каласіцца;

Дзе сыпнулі аўсом, Там бульба радком (в. Мар'іна, Добрушскі р-н) [2, с. 169]; Мы цябе, хазяін, уважаем, з Новым годам вінуем, / Святы вечар! (в. Васільеўка, Добрушскі р-н) [2, с. 167].

Некаторыя песні ўтрымліваюць шэраг абрадавых лексем-назваў свят:

З Новым годам, Ісусам Хрыстом,

Святы вечар!

Ісусам Хрыстом, Святым Ражаством,

Добры вечар!

Як і ў абрадавай лексіцы беларускіх гаворак [3, с. 211–215], у мове каляндарных песняў, адзначаных на памежжы Гомельскай і Бранскай абласцей, пашырана варыянтнасць найменняў. Сустракаюцца фанетычныя варыянты наймення Каляд:

Раду радзілі, чым імя наклаць.

Да й наклалі ймя Ісусам Хрыстом,

Да Ісусам Хрыстом, Святым Ражаством (в. Казацкія Балсуны, Веткаўскі р-н) [1, с. 23]; *Ісусам Хрыстом, Святым Ражаством! Добры вечар!* (в. Васільеўка, Добрушскі р-н) [2, с. 167]; *А ў нашым Раздв сады зацвілі* (в. Роўкавічы, Чачэрскі р-н) [1, с. 27];

У народна-песенным фальклору разгледжанай тэрыторыі ў якасці назвы самага значнага зімовага свята часцей фіксуецца лексема, пазначаная ўплывам рускіх (з імкненнем кампенсаваць цяжкасці ў вымаўленні стараславянізма рускай мовы *Рождество*) ці ўкраінскіх гаворак (украінскі рэфлекс стараславянізма са спрашчэннем і змяненнем галоснага *Різдо*).

Замацаваная за беларускім літаратурным слоўнікам намінацыя *Каляды* таксама вядома фальклорным творам:

А схаваю гавядзіну к Калядам.

А ў Каляды святы дзень, святы дзень,

Буду есці гавядзіну цэлы дзень (в. Амяльное, Веткаўскі р-н) [4].

У калядных песнях узгадваюцца і іншыя зімовыя свята. Сустракаецца ўказанне на прысвятак Васіля, што адзначаецца на так званы Стары Новы год – 14 студзеня:

Ходзя Ілля на Васіля, Нося пугу дрэцяную, плецяную,

Куды ні махне, пшаніца расце, Куды ні махае, пшанічка ўлягае,

Ніхай табе, цетачка, Бог памагае (в. Васільеўка, Добрушскі р-н) [2, с. 167].

Для калядных святкаванняў народная традыцыя мае назвы *Шчодры вечар*, *Шчодрык*, таксама адлюстраваныя ў калядных песнях:

ЛЯ новых варот там сад-вінаград, Шчодры вечар! [1, с. 34].

Разнастайнасць варыянтных намінацый адзначаецца ў народна-песеннай спадчыне для іншых каляндарных свят:

Ой, на Вялікодня, ой, на Вялікі дзень,/ Ой-лі, ой-люлі, на Вялікі дзень (в. Стаўбун, Веткаўскі р-н) [1, с. 79]; *На Івана, да на Івана Купала, / Дзе Купала начавала?* (в. Мядзведжае, Чачэрскі р-н) [1, с. 116]; *А ў нас сёння Масленка, Масленка / А з пад куста ластаўка, ластаўка* (в. Залессе, Добрушскі р-н) [2, с. 172]; *А ў нас сёння масленіца ж, масленіца, / Ды прыляцела ластавіца, ластавіца* [1, с. 37].

Некаторыя адзінкі абрадавай лексікі маюць у каляндарных песнях надзвычай вялікае распаўсюджанне і паўтараюцца з песні ў песню. У шматлікіх калядных віншаваннях сустракаецца выраз *Святы вечар*:

Раскажам табе дзіва дзіўная,/ Святы вечар, дзіва дзіўная (в. Роўкавічы, Чачэрскі р-н) [1, с. 27]; *А ў ляску, ляску на жоўтым пяску, / Святы вечар!* (в. Роўкавічы, Чачэрскі р-н) [1, с. 28]; *Святы вечар, дзе ж вы былі?/ У Бога былі, царкву рубілі, Святы вечар! / Царкву рубілі, хрэсік згубілі, Святы вечар!/Малада Леначка той дарожачкай ішла, Святы вечар! / Хрэсік знайшла. Святы вечар!* (в. Васільеўка, Добрушскі р-н) [2, с. 166–167].

Асобныя каляндарна-абрадавыя намінацыі ў народна-песенным фальклору падпадаюць пад своеасаблівае “ажыўленне”, і назвы свят ператвараюцца ў імёны казачна-міфалагічных персанажаў. У калядках – частыя звароты да Каляды, якая атаясамліваецца з маладой жанчынай:

Шчодры вечар, Каляда, Каляда! / Добры вечар, Каляда, Каляда! (в. Роўкавічы, Чачэрскі р-н) [1, с. 23]; *Каляда-калядзіца, добрая маладзіца, / А мы цябе год дажыдалі і табе шчодры гатавалі* (в. Амяльное, Веткаўскі р-н) [5]; *Ехала Каляда ў чырвоным вазочку. Светлы вечар! Добры вечар! / Астанавілась ля дамочка. Светлы вечар!* (в. Мар’іна, Добрушскі р-н) [2, с. 168].

Адпаведна з персаніфікаваным народнай свядомасцю усведамленнем абрадавая лексема мае граматычную форму адзіночнага ліку:

Каляда-калядзіца, добрая маладзіца,

У кождым домі пабывала,

Нашым дзеткам песні паспявала

І нашых ішчадзёр назбірала (в. Амяльное, Веткаўскі р-н) [5].

У песнях, прысвечаных гуканню вясны – вяснянках – вобраз маладой жанчыны народным аўтарствам прапанаваны вясне:

Вісна-вісна, вісьняначка, / Дзе твая дочка Мар'яначка? (Веткаўскі р-н) [5].

Масленічныя песні прапануюць персаніфікацыю Масленіцы:

Маслініца-масляніца, Добрая ана маладзіца, / У нас ты сем дзён гасцюіш,

Ідзе ж ты год піруіш? (в. Амяльное, Веткаўскі р-н) [5].

І зусім ужо натуральным выглядае зварот да Юр'я ў Юр'еўскіх песнях:

Ой, ты, Юр'я даражэнькі, Устань ты рана-ранюсенька... / Адамкні хутчэй зямлю, Выпусці адтуль расу. / Хай зямелька ажывае Ды дабром нас асыпае (п. Станкі, Веткаўскі р-н) [5].

Персаніфікацыя памянёных абрадавых найменняў – з'ява надзвычай уласцівая для ўсходнеславянскага фальклору. Такое пераўтварэнне сустракаецца ў рускіх абрадавых песнях:

Коляда *прышла – Рождество принесла!* [6, с. 218]; *Коляда, коляда! Подавай пирога* [6, с. 218]; *Масленица- кривошейка, Встречаем тебя хорошенько* [6, с. 218]; *Коляда светлая, Пришла Коляда; Вперед Рождества, Вперед Масленицы. / Зашла Коляда К добрым людям на двор* [7, с. 132]; *Щедровочка щедровала, В оконце заглядала: / – Шо ты, титко, напекла, Неси швытче до окна* [7, с. 151].

Прыгаданыя тэксты сведчаць, што ў народнай традыцыі ўсходніх славян Каляда, Вясна, Масленіца ўяўляюцца жывымі істотамі. Збіральнікі фальклору заўважаюць, што “носьбіты традыцыі аказваюцца здольнымі апісаць іхнія звычкі, нораў, паводзіны, знешні выгляд. Яны ацэньваюць іхнія паводзіны, параўноўваюць іх паміж сабой, набліжаюць іх да сябе праз параўнанне са сваімі блізкімі і знаёмымі” [5]. Этнографы прыводзяць цікавыя звесткі, рупліва сабраныя і ашчадна зафіксаваныя ў багатым на народную духоўную спадчыну Веткаўскім раёне Гомельскай вобласці: “*Каляда ходзя толькі раз у год – адзін дзень. Яна вутрам падымаіцца і ідзець па пасёлках. У пасёлак ідзець, калядуя да вечара і можэ іціць да дзевянаццаці часоў. Дзевянаццаць часоў прабіла – Каляда дамоў укурыла! Ужо Каляды німа – дамоў ужо ўкурыла! Каляда-калядзіца, добрая маладзіца! Яна ўсім калядуя. І пяе. А Масленіца – яна піруя. Яна любя ўсё ўкусная*” (в. Амяльное, Веткаўскі р-н) [4].

Асаблівая павага і замілаванасць да створаных народным уяўленнем персанажаў у моўным выражэнні ўтрымліваецца ў афіксах суб'ектыўнай ацэнкі, а таксама ў вобразных азначэннях-прыдатках:

Шчадровачка ішчадрвала, пад вакенцам начавала (в. Васільеўка, Добрушскі р-н) [2, с. 168]; *Масленіца-шчасленіца, Белы сыр* (в. Карма, Добрушскі р-н) [2, с. 171].

Разгледжаны матэрыял паказвае, што ў народна-песеннай традыцыі Гомельска-Бранскага пагранічча выяўляюцца асноўныя адметнасці ўсходнеславянскага фальклору. Найменні свят і прысвяткаў знаходзяць у лексіцы песняў, прымеркаваных да падзей і абрадаў народнага календара, значнае пашырэнне. Арыентаванасць большай часткі каляндарных свят рэгіёна на хрысціянскую праваслаўную традыцыю абумовіла частае ўжыванне ў песнях абрадавых намінацый разам з назвамі адпаведных рэлігійных паняццяў. Выкарыстанне найменняў свят народнага календара больш характэрна для веснавых і зімовых песенных твораў. Яскравае першынства маюць калядныя песні з уласцівай ім варыянтнасцю абрадавых найменняў, абумоўленай уплывам суседніх усходнеславянскіх гаворак.

Спіс выкарыстаных крыніц

1 Беларускі фальклор у сучасных запісах: Традыцыйныя жанры Гомельскай вобласці / уклад. В. А. Захарава і інш.; уклад. муз. часткі У. І. Раговіч. – Мінск : Універсітэцкае, 1989. – 384 с.

2 Новак, В. С. Рэгіянальна-лакальна асаблівасці фальклорных традыцый / В. С. Новак // Зямля чароўная дабра: Добрушскі край: гісторыя і сучаснасць / пад агульнай рэдакцыяй А. А. Станкевіч. – Гомель : ААТ «Полеспечать», 2008. – 280 с.

3 Станкевіч, А. А. Абрадавая лексіка ў гаворках Гомельшчыны: этналінгвістычны аналіз / А. А. Станкевіч, К. Л. Хазанова, А. М. Воінава / пад рэд. А. А. Станкевіч; М-ва адукацыі РБ, Гом. дзярж. ун-т імя Ф. Скарыны. – Гомель : ГДУ імя Ф. Скарыны, 2015. – 269 с.

4 Лопатин, Г. И. Фольклорно-этнографический репертуар личности: Варвара Александровна Грецкая [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://vetka-museum.by>. – Дата доступа: 15.10.2015.

5 Лапацін, Г. І. «У нас песні праз мяжу не ідуць...» Аб культуры выканання абрадавых тэкстаў [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступа: <http://vetka-museum.by>. – Дата доступа: 15.10.2015.

6 Круглов, Ю. Г. Русские обрядовые песни / Ю. Г. Круглов. – М. : Высш. шк., 1989. – 320 с.

7 Календарныя абряды і абрадавая поэзія Воронежскай области. Афанасьевский сборник. Материалы и исследования. – Вып. III. / сост. Пухова Т. Ф., Христова Г. П. – Воронеж : Изд-во ВГУ, 2005. – 249 с.

УДК 821.161.1:7.042:821.161.3*А. Козлов

С. Б. Цыбакова

ОБРАЗЫ НЕЧИСТЫХ ПТИЦ ФИЛИНА И ВОРОНА В РОМАНЕ А. КОЗЛОВА «МИНСК И ВОРОН, ПАРИЖ И ПРИЗРАК»

Рассматривается восточнославянская мифологическая семантика нечистых птиц филина и ворона в романе А. Козлова «Минск и ворон, Париж и призрак», прослеживается ее связь с негативной в верованиях восточных славян семантикой ели и осины. Выявляются особенности авторского воплощения мифологических функций, закрепленных за вороном в народной культуре.

Одной из отличительных особенностей, характеризующих мифопоэтику прозы Анатоля Козлова, является наличие в художественном мире ряда произведений писателя образов животных и птиц, которые в славянской мифологии относятся к группе нечистых, «связанных с дьяволом или миром мертвых» [1, с. 109]. Данные образы соотносятся с такими ключевыми в творчестве А. Козлова демонологическими персонажами, как колдуны и ведьмы. В «романе – *итрихами*» «Юргон» автор изобразил преданную колдуну Черному Гордею гадюку Катринку. Превращение старой ведьмы в летучую мышь показано в романе «Минск и ворон, Париж и призрак». В повести «Откуда они появляются?..» зооморфная и орнитоморфная символика играет важную роль в раскрытии демонической сущности лесного ведьмака Ефима Горбуна. Из нечистых птичьих персонажей славянской мифологии обитателями ирреального колдовского локуса являются филины, авторская негативная трактовка которых выражается посредством их сравнения с волколаками.

В славянской мифологии сова, «как и другие ночные птицы семейства совиных (филин, сыч), наделяется демоническими свойствами» [2, с. 96]. Е. Е. Левкиевская отмечает: «Восточные славяне видят в совах дьявольское отродье, воплощение черта, полуптиц-получертей» [1, с. 112]. В белорусской мифологии выражены представления о принадлежности совы к «птицам иного мира» [3, с. 422].

Особое место образы филина, а также ворона, занимают в художественном мире романа А. Козлова «Минск и ворон, Париж и призрак», одной из основных особенностей поэтики которого является мистическое двоемирие, переплетение реального и сверхъестественного. В персонажной системе произведения птицам отводится роль свидетелей гибели княжны Катерины, невесты князя Севолода, которая стала жертвой женской ненависти и колдовства.

Автор наделяет филина и ворона человеческим сознанием и речью. Птицы обсуждают все увиденное ими ночью за окнами Осиновского замка, обмениваются своими мыслями и переживаниями. Изображая филина и ворона, А. Козлов в значительной мере передает